Ів. Ковтун

Крилатий рейд

ДВУ

ІВАН КОВТУН

КРИЛАТИЙ РЕЙД

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в «Літописі Укр. Друку», «Картковому репертуарі» та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 2403. 12/VI 1929. Зам. № 1379 Тираж 5000.

Дорогим товаришам —
учасникам рейду —
присвячую
Автор

ХАРКІВ — РОСТОВ — СОЧІ — ТИФЛІС — БАКУ — ХАРКІВ

1

Заллятий соняшною повінню іподром грає яскравими барвами й гремить сотнею потужних оркестр.

Звуки міді, вигуки, пісні, шум, гомін — сплітаються й творять нечувану й незрівняну могутню симфонію.

Сім крилатих машин притиснуто аж до самісінького паркану аеростанції, і потрібні благання загрози, а то й сила кінотчиків - міліціонерів, щоб відтиснути тисячний натовп у бік і дати розгон літакові.

Безвусий міліціонер, гарцюючи на коні біля чорнявенькоі дівчини благає:

— Громадяночко, не можна! Осадіть!

Чорнява громадяночка хоче паралізувати благання посмішкою й вперто просувається до літака — бо їй, бач, надзвичайно кортить зазирнути у вікно кабіни.

Міліціонер дибить коня й голосом, в якому вже бренить, крім благання й обурення, кричить:

— Громадяночко, осадіть! — І тоді, враз міняючи тона, скрикує: — Та осади — кому я кажу!? Кінь

стрибає рвучко вперед і громадяночка злякано задкує назад. Вона вже й не пробує посміхатися.

І тільки тоді, коли пропелери починають шматувати повітря, дужий вигук: — Бережись! — розсуває широко натовп.

Літак зривається і мчить уперед. Хвилина — і інстинктивно відчуваєш, що ти вже в повітрі, що в тебе немає під ногами тривкого грунту.

Перша не лише в СРСР повітряна екскурсія робітничої молоді, а й перша в світі рушила в свою крилату путь.

Поперед себе бачу засмагле, худорляве обличчя й пару сірих зляканих очей, що жадібно дивляться у вікно кабіни. Руки міцно вп'ялися в поруччя крісла. То Микола Северин — наймит з Сахновщини.

Я цілком розумію його стан. Та й хіба у ваших очах, дорогий читальнику, не було б жадібної цікавости, перевитої внутрішнім жахом, коли б ви, припустимо, зроду не їздили залізницею, ніколи не були в трамваї і здаля лише бачили авто? І вас, як це пишуть, одного чудового ранку взяли з поля, повезли залізницею, посадовили в трамвай, прокатали в авто, а потім відразу ж піднесли самольотом на височінь ну хай би й 700 метрів? Ну?

700 метрів — височінь пристойна. Мурований Харків розпластався широко під нами й набрав нового вигляду. Той Харків, в якого з іронією запитують: „Харків, Харків, де твоє обличчя?“ І мушу сказати, обличчя Харкова з височини — обличчя на диво викреслене й чітке: невідомо куди поділися його

криві вулички й завулки, видно лише головні магістралі, і вони лежать на диво суворо рівні.

Нас у кабіні — 6. Ми всі жадібно прикипіли до вікон, зачаровані новим відчуттям, і несподівано його порушує оператор Сода (потім далі до його прізвища додали ще слово з чотирьох літер „Крем“, так що надалі він скрізь фігуруватиме під прізвищем Крем - Сода). Несподівано я відчуваю непомірну вагу якогось предмету: то був кіно - апарат.

Я з несподіванки й протестувати не зміг, бо Крем - Сода, притиснувши голову (яка на його думку мала виконувати функції штативу) до крісла, спокійнісінько накручував на плівку стрункі корпуси будинку промисловости.

Потім це вже стало за звичайну річ— Крем - Сода метушився по кабіні й намагався зняти все разом: і вокзал, і Холодну Гору, і ДЕЗ, і ХПЗ — одне слово, найголовніші риси харківського обличчя.

За Харковом потяглися картаті лани, безкраї й пошматовані проклятим трьохпіллям.

З височини якнайкраще наочно переконливо видно вбогість трьохпілля — плодючі лани лежать подерті на дрібні, довгасті клаптики й схожі на вбогу латану свиту. Рябіє в очах.

Години минають непомітно, так непомітно, як і рух літака, що ніби погойдується на місці.

І коли б не тінь, що переслідує нас увесь час, можна було б подумати, що ми стоїмо на місці, та ще повітряні ями, що струшують літак і викликають внутрі лоскотний холодок, нагадують і

переконують, що ми прудко несемося вперед, вкриваючи за годину з півтори сотні кілометрів.

Унизу пропливають станції, залізничі колії, міста, села, срібласті річки, ще бурі ліси, луки, залляті водою, шахти, заводи.

Ми в дорозі вже три години. Далеко збоку мріє затока Озівського моря, і не встигаємо як слід розглядіти Таганрог, як уже бачимо оповитий широкою смугою Дону Ростов.

Літак кружляє над містом, робить крен ліворуч. Унизу видно біле коло аеродрому.

Усе нижче й нижче. У грудях лоскотно. За три години хоч і невеликої качки, що все ж таки добре спорожнила наші шлунки, так хочеться стати на твердий, нерухомий ґрунт.

Ух! Ось, ось і земля. Пропелер стихає й гуркотить стомлено й лагідно. Ось-ось і земля.

Усі цупко вп'ялися в свої крісла...

Даремні побоювання. Літак м'яко торкає колесами зелене поле й пружисто знову підстрибує вгору, два три-стрибка — і колеса мчать по аеродрому.

2

Назустріч біжать робітники аеростанції. Десь далеко ворушаться натовпи, вітаючи нас хустками, брилями, вигуками.

Закрайкомівці зустрічають нас, як і годиться, доганою:

— Ну, чого ж ви так пізно? Ми чекали на вас, оркестри були, а ви... Всенький день голодні простояли й розійшлися...

Вони, звичайно, мали рацію докоряти нам. Подумайте, обіцяли прилетіти о третій годині, а прилетіли о шостій.

Ми просимо вибачення й з насолодою відчуваємо, що під нами тверда зелена земля, а вуха не терзає гул пропелера.

Ми прибули першими. Нас оточують і, звичайно, питають:

— Ну як воно — страшно?

І, між іншим, і далі, де б не були, довідавшись, що ми прилетіли на літаках, завжди нас запитували слово в слово:

— Ну як воно, страшно?

— Летить! — скрикнув хтось, — і простягає руку до вечірнього рожевого обрію.

Про нас ураз забувають. „Героями“ стають товариші з другого літака, потім вони мусять здати „лаври“ товаришам з третього і т. д.

Літак за літаком спускаються на аеродром, і, коли вже сутінки м'ягкі, по-весняному пахучі, вкутали просторий аеродром, сьомий літак нашої ескадріллі спустився на землю.

Ростова фактично ми й не бачили. Бачили ми його центральну вулицю — Радянську — вночі та рано вранці.

Уночі, коли нас низенький, широкоплечий комсомолець — шофер Шура — розвозив по клюбах (він заради нас офірував святом), Радянська вулиця, широка й добре брукована, цвіла електрикою, заквітчана вогняними гірляндами. Широкі тротуари були запруджені тисячними натовпами, що сповняли

вулицю гомоном і шумом, схожим до шарудіння моря.

Ранком Радянська вулиця, коли нас мчав авто знову до аеродрому, сіріла рівним мурованим каналом — сонна й порожня.

У клюбах зустріли гостинно й щиро і тут наша робітнича делеґація вперше зустрілася з молодими братами з північного Кавказу — братами по праці по зброї, по прагненнях. Нам показували всі закоулки клюбів, свої досягнення й перемоги, і завжди наша бесіда переходила до пекучих питань:

— Ну, а як у вас соціялістичне змагання?

Наперед виходили донбасівці. Ого, Донбасом можна пишатися!

І досі туманні, вичитані з газет інформації про радгосп „Гігант“, завод - велетень „Сельмаштрест“ кріпко й яскраво посіли собі почесне місце в нашій пам'яті.

3

По той бік широкого заповненого повіддю Дону гаряче сонце підводиться з ранішнього серпанкового туману.

Сьома година ранку. Усі напоготові.

— Літак 217 — на старт!

Держись, хлопці, а разом і пишайся, бо ми перші пасажири нової, ще добре не дослідженої повітролінії Ростов - Сочі, лінії над горами, проваллями, над непролазними хащами. Пишайся, але все таки держись!

За півгодини шість літаків плавко знялися з ростовського аеродрому.

— А чому тільки шість? А сьомий? — здивується читач.

— Сьомий лишився на аеродромі.

— А пасажири?

— Пасажири теж залишились, бо без літака не полетиш.

— Що трапилось?!

— Про це потім.

4

Все вище й вище. Всі відчуваємо, що літак забирає поволі й уперто найбільшу височінь. За нами увесь час назірцем мчить блискучий проти сонця, охайний, мов лялька, Калінінський літак „К 4“, менший од „Дорньє“ „Комета“ й моторніший. Він легко забирає височінь й пливе високо над нами, плавко й легко спускається вниз: ніби кокетує своєю моторністю.

Гори, ще бурі й неодягнені кучеряво-зеленою листвою, косо простягаються безкінцевими пасами, і щодалі на південь їхні гряди вищають. З височини 1500 метрів гори гублять свою велич, а також і красу, бо здаються нам невисокими пагорбками, густі столітні ліси, що густо вкривають їхні схили й верхів'я, нагадують низеньку, мишасту травичку. Так, так, дорогі читачі, низеньку, мишасту травичку.

І не дивно, що стрункий, чорнявий Дардик перехиляється й щосили гукає мені розчаровано на вухо:

— Невже оце Кавказькі гори?!

— Еге! — реву я йому у відповідь.

Дардик кривиться.

— А я думав...

— Не кривись, ось сядемо, тоді подивишся, — кричу я, — а покищо он туди глянь.

Ліворуч вдалені підводяться блискучі снігові верхів'я далекого, центрального, Кавказького пасма. Снігові верхів'я найвищих гір, прекрасні й величезні і знизу, і згори — ось вони вже не здаються нам низенькими, спадистими пагорбками. Пів на одинадцяту годину ліворуч засиніла Туапсінська затока, а згодом й саме місто Туапсе, розкидане на схилах гір.

— Дивись, потяг!

І дійсно, в ущелині гір ми помічаємо дрібні коробочки потягу. Паровоз час од часу пускає у повітря клубочки пару. Колія в'юниться двома тонесенькими, блискучими струнами.

Пробачте нам залізні колії — нерви й артерії нашого велетенського Союзу. Пробачте й ви, потужні сормовські паровози, ви з височини дрібні, мізерні, і рух ваш подібний до руху слимака.

Ліворуч простяглося безкрає Чорне море. Біля скелястого берега воно скидається на кольоровий уральський камінь — од сірого берега стелеться ясна бірюза, трохи далі — матово-темні й бурі широкі пасма м'яко лягають на блакитній поверхні.

Летимо вздовж блискучої берегової колії залізниці, що тягнеться з Туапсе до Сочі. Летимо рівно

й плавко. Тільки шум мотору настирливо продирається через бавовну, що захищає барабанні перепонки.

В цей перельот ми вже герої, бо наші шлунки вже не так спорожняються, хоч, правду кажучи, вони аж ніяк не можуть виконати цієї функції, бо зранку ми й крихти в рот не взяли.

Але треба признатися — ніде правди діти — коли вже літак сів на аеродром, один товариш, що бадьоро тримався підчас усього перельоту, затулив рукою рота, а другою красномовно попрохав... парафінову торбинку. Ну, й жалкував же потім:

— Усю дорогу держався, а сіли — не витримав!

Ми щиро йому співчували.

5

Ох, і аеродром же у Сочі! Ну, й аеродромчик! Людина на ньому ризикує зламати ноги, а що ж тоді мусить статися з колесами й шасі літака?

І треба надзвичайної сміливости, спритності й уміння нашим літунам, щоб сісти на цей, вибачте за вираз, аеродром. Лише дві камери луснули та й край.

Величезний натовп оточує наші машини й кожен вважає за свій священний обов'язок руками, лише руками пересвідчитись, як міцні крила, хвіст і колеса літаків.

Благали, грозилися — нічого не допомагало.

Підійде бородатий дядько, дивиться наче байдуже в бік, тільки одвернись борт - механік — дядько нишком за крило рукою сіп!

А один вірмен, коли перший літак спустився на аеродром, побачивши, що з кабіни вийшов кріпкий хлоп'яга, широко розплющив очі, довго так дивився, а потім не витримав, підійшов до нього і з острахом доторкнувся до грудей жилавою рукою. Потім посміхнувся і одійшов у бік. В очах було:

„Ти диви — живий!“

Тут же на аеродромі зустрічаємо земляків з України. Перші їх слова:

— Ну, як воно погода у вас?

Зустрічали ми земляків і в Тифлісі, і в Баку і дорогі землячки скрізь насамперед запитували про погоду. За годину влаштовуємо мітинг. Сиплються десятки запитань і, звичайно, в центрі:

— А чи страшно летіти?

Коли кінчили мітинг, на аеродромі було вже шість машин. Сьомої ще немає. Напружено чекаємо її появи в блакиті.

Вечеріє. Темніють околишні гори й кутаються в димні тумани.

Сьомого літака ще немає. Ми даремно не зводимо очей з глибокого неба.

Телеграмою запитуємо Ростов. Звіти летить коротка відповідь:

— Літак вилетів.

З Ростова до Сочі — три - чотири години перельоту. Літак уже давно мусить бути на аеродромі. Щось сталося.

Турбота тьмарить обличчя товаришів. У голові безліч неспокійних думок і припущень.

О 7-й годині хтось вигукує:

— Товаришу Ісаєв, телеграма!

Блідий Ісаєв біжить до контори.

За хвилину Ісаєв виходить з контори — лице, як і хвилину тому, стурбоване й неспокійне.

Тихо сповіщає:

— Невеличка неприємність. Перегрівся мотор. Вимушена посадка.

Ми мовчимо й більше не допитуємося. Збираємо п'ятихвилинну нараду й вирішаємо завтра до сьомої години чекати на товаришів з Ростова (Голуба, Євентова, Халяву, Кузьмича й Усенка), якщо їх не буде й до сьомої, летіти без них до Тифлісу — гаяти час аж ніяк не можна.

Порадившись, рушили до Рів'єри, де заздалегідь і, до речі, дбайлива рука Ісаєва замовила вечерю й ночівлю.

6

Чорна ніч, наповнена ледве вловимими пахощами квітчастих садків, м'яко запнула широкі обрії моря, гори, далекі снігові верхів'я й теплою, липкою темрявою лягла на красуню Рів'єру.

У розчинені золоті від електрики вікна влітає солоний, вогкий подих моря й ніжно, оксамитно торкає наші засмаглі від вітру й сонця обличчя. У промінях світла видно похилені стрільчасті голови пальм, лапчате, широке темнозелене гілля магнолій й міцні, смолисті, пахучі віти кедрів.

І ми, зморені в край перельотом, турботами дня, недоспаними ночами, не втрималися, пішли стрім-

ними сходами до берега, лягли на каміння й, звичайно, заспівали розлогої:

„На вгороді верба рясна,
Там стояла дівка красна...“

Але зараз же глибоко переконалися, що море — не степ розлогий, а пальми, кедри й магнолії аж ніяк не нагадують „рясної верби“.

„Верба рясна“, як ми ні дерли своїх горлянок, згучала немічно, жалібно й кволо.

Тоді лягли на спини й замріяно мовчки дивилися на симетричні залляті електрикою корпуси Рів'єри.

Ах, Рів'єро! Всесоюзне красуне! Чи то ж не про тебе мріяли огрядні, випещені Аделі Марковни, Ніни Петровни зі своїми Кіті, Беті, збираючи взимку копійку до копійки, карбованець до карбованця, щоб улітку хоч на два тижні та приїхати до Сочі, хоч два коротеньких тижні та пожити в Рів'єрі, щоб потім приїхати й байдуже кинути сусідам:

— Ми так чудово провели час у Рів'єрі...

Аделі Марковни, плачте — немає вже Рів'єри! Кіті, Беті, ревом ревіть — умерла „стара, добра“ Рів'єра!

Плачте й рвіть на собі волосся, зачисане в перукаря Сержа чи Вольда, бо ви вже не побачите Рів'єри, не станцюєте в ресторанній залі (знаєте, що над морем?) шиммі, а розбитна оркестра на чолі з милим маєстро в чорному сюртуці, з квіткою в петельці — не зіграє вам „Аллілуя“, „Цветок солнца“ і вихилясте, розхристане „Ростовское корыто“.

Плачте! Бузувір Наркомздоров'я перетворив добру, милу Рів'єру на... санаторій. Який жах!

У прекрасній ресторанній залі з прозорими й шкляними стінами, з мозаїчними, хвостатими русалками снідають, обідають і вечеряють хворі трудівники... То їх тепер овіває солоний подих моря, то ж вони тепер засипають на чудових, оповитих виноградом верандах під тихий, спокійний клекіт морського прибою.

Який жах! На дверях затишних кімнаток висять сіренькі папірці з розподіленням процедур. І лише невеличкий корпус залишено під готель для приватніх осіб. Але хіба порядна людина може жити в цьому сірому корпусі? Який жах!

Плачте ж, Аделі Марковни, рвіть на собі волосся Кіті й Беті — немає Рів'єри, умерла Рів'єра, зруйнували Рів'єру!

Народилася нова, прекрасна Рів'єра — санаторій! Чужа вам і ворожа.

7

Зачарувала й нас Рів'єра. Коли ранком після легкого сніданку ми покидали її, Микола Северин, степовик-наймит, озирнувся й рішуче наївно промовив:

— Не пожалію, зберу карбованців двадцять й на цілий місяць сюди приїду.

Ми не сміялися з такої щирої наївности, бо знали, що Миколин заробіток — хазяйські харчі й 8 карбованців на місяць.

„Напоєні" ще вчора бензиною й перевірені наші літаки готові вже до старту.

Чекаємо до сьомої години. Марно сподіваємося почути знайомий гуркіт пропелера.

Чекаємо ще дві години. Немає. Не чути. По одній ведуть машини на старт. Цього часу одержуємо другу телеграму:

„Вимушена посадка сталася за Ростовом біля станції Степової — літак знов вже не міг підняти своїх пасажирів, і товариші порішили повернутися до Ростову“.

У нас трохи одлягає од серця. Товариші живі й здорові. За ними вишлють нову машину, і вони наздоженуть нас у Тифлісі. Заспокоєні, простуємо до машин, щоб вирушити в останній, найважчий перельот — Сочі - Сухум, Кутаїс - Тифліс.

У цей найважчий перельот вже тримаємось, як найсправніші загартовані повітряні вовки. Парафінові торбинки вже не лежать збоку, готові кожної хвилини до наших послуг; вони в нас під ногами. Як це не дивно, не стихає сміх; правда, ми той сміх не чуємо — ми його лише бачимо. Да, бачимо! Бо хіба за пропелером почуєш — лише обличчя та широко розтулений рот показують, що твій товариш заливається веселим, безтурботнім сміхом.

Поминувши Гагри, Сухум, літак круто повертає від моря й прямує над велетенською зеленою долиною, змережаною десятками блискучих сріблястих гірських річок.

З обох боків, стискуючи нас, тягнуться біло сніжні сліпучі верхівлі гір. Нам, повітряним вовкам, бачте, набридли ці пейзажі. Ми позіхаємо й, ніби

змовившись, хилимось на плече один одному й засипаємо міцним, безтурботним сном, ніби десь у себе вдома в Харкові на м'якому ліжкові.

Розбуджує нас холод зовнішній і внутрішній. Прокидаємось і бачимо — ось-ось за вікном ліворуч, праворуч і внизу під машиною снігові верхівлі — звідси зовнішній холод. Ще відчуваємо — літак що, здавалось, висів нерухомо в повітрі, здригує й часом ніби провалюється в безодню. Ага! Ось відкіля отой внутрішній холодок — догадуємося ми.

Почався знаменний і доволі тяжкий Сурамський перевал.

Літак бере якнайвищу височінь. Час од часу в грудях хвилею хлюпає, лоскотить холодок — незмінний супутник глибоких повітряних ям.

Враз я помічаю, що веселий товаришок, який сидить напроти мене, широко й лячно розтуляє очі й до чогось прислухаючись, а потім злякано вигукнув:

— Чуєте? Перебої в моторі!

І вже тихше додає:

— Давайте прощатися...

І дійсно нам здається, що мотор цокотить, наче тихше, і ми не знаємо, жартує товаришок чи правду каже. А тут ще повітря та яма підсилює враження.

Але за мить ми розкриваємо злісну авантуру. Вигукнувши: „давайте прощатись", веселий товаришок почав прощатись не з товаришем, що сидів поруч, а перехилився й хотів цілуватися насамперед з... моторною Маєю Тищенко...

Він, звичайно, зазнав поразки. Не витримав і сам розсміявся.

8

Тифліс виринув з-за гори раптово й несподівано.

Два кола над аеродромом і кілька хвилин, що пролітають непомітно, і ми йдемо схвильовані до натовпу з червоними прапорами й оркестрами.

І якось на диво просто, щиро, самі того не помічаючи, вливаємось у нього й відразу ж стаємо невід'ємною складовою частиною.

Навколо — привітні обличчя, що відразу стають близькими й дорогими, тиснемо захоплено руки, не називаючи ні імен, ні прізвищ, бо це зайве й непотрібне.

І мітинґ, що відбувався, зараз же перетворюється на вибух ентузіязму й хвилююче-братерське єднання. Відбувається знаменна зустріч дітей одної кляси, що говорить різними мовами, але що горять одним бажанням, що йдуть до однієї мети. Прості й часом ніби сухі слова промовців були наляті глибоким змістом:

— Робітнича молодь України відзначає Перше травня тим, що надсилає свою делеґацію до молодих робітників Закавказької радянської федерації. Що міцніше будують інтернаціональні зв'язки комуністичної молоді Радянського Союзу, то твердіші та переможніші будуть кроки соціялістичного поступу молодої революційної гвардії! Ми хочемо ознайомитись з участю своїх братів у культурно-

національному будівництві вашої країни. Ми вам передамо свій досвід у боротьбі та поповнимо культурні арсенали новим гострим знаряддям культурно - національного будівництва.

Хай міцнішають інтернаціональні зв'язки робітничої молоді Радянських Республік!

Нам палко відповідали:

— Дорогі товариші! Ми не знаємо кордонів, нас не роз'єднують прокляті нейтральні зони. Ми зустрічаємо вас не як гостей, ми не будемо вас розважати — ви приїхали до нас як господарі, бо лише пролетаріятові належать безмежні змережані кордонами простори СРСР. Ми покажемо вам наші досягнення — ми порадимося, як далі робити.

Греміли оркестри, під гарячими проміннями сонця на зеленому просторі буяла повна сили й запалу молода всезборююча сила.

І ми всі бачили, внутрішньо відчували й думали:

„Скільки героїки, запалу є в наших нібито сірих трудівницьких буднях".

Після мітинґу на авто рушили в одне з найстаріших міст в історії людства — Тифліс.

9

Наша далеґація не самотня в Тифлісі. З усіх кутків скелястого сивого Кавказу — з Азербайджану, Вірменії, Аджарії, Осетії з'їхалися до столиці Закавказзя молоді представники робітництва. І вечір культури у величезному театрі ім. поета Грузії — Руставелі — перетворився на вечір братання.

Не було ніяких промов, ні словесного мережива — вони були зайві й непотрібні. Усі щиро призналися, що мало, може, занадто мало знають життя братніх республік, їхні культурні надбання, їхню історію, а то й просто не мають елементарних географічних знань.

І тому донбасівські забійники розповідали молоді Закавказзя про те, що Донбас лежить на Україні й є один з найбільших центрів вугільної промисловости в СРСР.

Криворіжці розповідали про марганцеві копальні, про залізну руду. Товариші з Дніпробуду розповідали про могутній Дніпрельстан.

Нам розповідали про соціялістичне будівництво Закавказзя, про глухі гірські аули, про важкі умови роботи, про досягнення, про ЗАГЕС, про нафтові промисли.

І грандіозний вечір непомітно втратив свою урочистість і перетворився на теплу товариську ділову бесіду.

І коли один з наших товаришів сказав:

— Недавно в американських газетах було повідомлено, що один мільйонер зібрав цілу ескадриллю, щоб летіти до своєї нареченої женитись, ми ж мусимо сказати, що приїхали до вас не женитись, а щоб налагодити ще міцніше інтернаціональні зв'язки.

Заля сміялася, а дехто з українців запротестував, мовляв, ми не від того, щоб і одружитись тут.

На честь делеґації, після так званої урочистої частини було влаштовано величезний концерт.

Цей концерт показав нам, українцям, яку організуючу силу криє в собі містецтво. Ще відчули ми, що ми в себе не знайомі з цією силою, не знайомі з її скарбами,— не вміємо її використовувати, а часом навіть нехтуємо нею.

Ми мусимо червоніти перед грузинськими товаришами.

З першої хвилини, як розпочався концерт, поміж залею й сценою простяглися поєднуючі пасма обопільної зрозумілости й настрою.

Далі пасма ці зникли й не стало ні глядача, ні сцени.

Один настрій, один захват опанував усіх. Хвилі оплесків линули назустріч артистам, заля буквально співала вкупі з артистами, заля повторювала кожне слово, захоплено перехилившись у запалі вперед.

Ми бачили, що наші товариші знають своїх артистів, поетів, співців, шанують і пишаться ними. Оплески довго не стихали в залі, коли вийшов на сцену славнозвісний народній музика мандрівник Іліко. Прислухаючись до його кожного слова, заля то завмирала, то вибухала дужим, нестриманим сміхом.

І час од часу позад себе я чув якісь два слова, що їх повторював захоплено кучерявий комсомолець - грузин.

Я нахилився до секретаря Закрайкому й попрохав перекласти ті слова.

Секретар посміхнувся й відповів:

— То він повторює: „Ой, спасибі, ой, спасибі!“

Пізно вночі ми поверталися до себе в готель, заполонені вщерть новими враженнями.

Широкий проспект Руставелі горів у вогнях, мчали з дзенькотом і шумом трамваї, авто.

З 5-го поверху перед нами розгорталося й мерехтіло плесо електричного вогню — сила Загес. Проти нас підводилася гора Давида. На верхівці ще вогняно цвіли першотравневі ґірлянди. З гори час-од-часу, мов черепахи, обережно й тихо сунулися ясними цятками вагони.

Крем-Сода стояв біля вікна й стурбовано сам з собою розмовляв ламаною мовою:

— Скольки роботи завтра, йо, скольки знимат треба — хоч би плонки хватил.

Ми вже всі в постілі, і єдине, що турбує, це відсутність п'ятьох товаришів, хоч за ними послано ще вчора другого літака.

10

Що ж з товаришами сталося після нашого виліту з Ростова, хай розповість вам, дорогі читальники, страдник цих пригод, Павло Усенко:

„...Жданка завжди є жданкою — вона нудна коло літака, як була колись нудною й біля чумацького возу. Один за другим одлітають „К4" і „Дорньє", з хвилини на хвилину маємо піднятись і ми, втішаючи себе ясною погодою та щасливою дорогою. Та все ж коли з останнього літака, що, не діждавшись нас, замаяли востаннє хустки й прощання й особливо коли на сивій смузі за містом згорнулись його в блакиті крила, нам стало просто

сумно. Та ось виводять й нашого „стригуна“ на старт, ось уже вигукнуть знайоме — „Контакт? єсть контакт!“, ось, ось... одне слово, ось і знову поломка. Люди в таких випадках або нервують або, удаючи спокійних, філософствують — чую і я з уст моїх товаришів слова, напоєні мудрістю і ясністю, як от: „Краще витратити час, аніж стратити життя“ і таке інше.

Мудрість все ж нам не допомагає і ми „сидимо“. Про поламку читати й писати найнудніше, і тому, шановні товариші, „скоро проходить час“ і так години о другій ми здіймаємось над Ростовом. Що то за місто, що то за краєвиди, що то за лимани чудові і що то за чортяка з нашою машиною виробляє, що її немов насаджує на кілок, зриває, струшує і гонить у безодню! Невже я оце вже зараз мушу братись до парафінової торбинки і згадувати знамените прибалтицьке місто?

Я хочу забутися і беруся перебирати слобожанські первоквіти, що взяв із собою з харківського аеродрому. Всі наші, бачу, взялися за книжки, цим нагадуючи не кабіну літака, а якусь маленьку хату-читальню. Вперте читання, як бачите, не тільки впливає на функції нашого мозку, але й на міць шлунків, особливо на височині тисячі-двох метрів. Біля нас все ще вода і Федя подав добру думку роззутися на випадок, як шугнемо в хвилі цієї затоки — легше, мовляв, буде пливти. Роззулися, правда, лише ті, в кого пекли мозолі.

Але ж і читання набридає скоро, набридають і жарти, часті зриви на ямах викликають губи на

складання пишних букетів лайки — всі беремося до мапи і біноклів. Кузьмич „старий авіововк“, вираховує віддаленість від нас землі. Трохи осторонь бачимо колію, станції і живо їх відшукуємо на мапі. Все ж нікого не покидає думка про „небезпеку“, особливо коли про це нагадує пропелер і хіба ще тому, що ми знаємо про перевантаження літака, про нелади з тросами, про те, що ми летимо вже з „чужим“ колясом і т. ін. дрібниці повітряного шляху. У таких випадках спокій літуна становить для незвиклого пасажира все. І не раз його (пасажира) очі там, де карк пілота становлять запитання. У таких от психологічних умовах та ще коли так (приблизно) на сторонці 78 Євентов дочитував І. Кириленка „Кучеряві дні“ наш „народ“ чи, вірніше, шлунки „нашого народу“, відчули страшенну безодню.

Такої чортової ями ми ще не відчували досі ні разу! Але наш літак уже не на 800 метрів, він стрибнув звідти за хвильку і блукає над плахтами степу. Мотор уже не гуде, а пропелер буксує і вся вага нас і машини на крилах з розгону знижується до землі. Тут на ріллі припекло сонце.

...Сіли без поломки, але далі не полетимо — сталося те, що називається на мові авіяції „перегрів мотора“, ще якась там „повітряна пробка“ і ще щось і ще щось, словом те, що дало право літунам заявити:

— За життя відповідальности не беремо і через гірські перевали летіти не будемо.

Це останнє — найгірше нас вразило — ми відстали від експедиції на багато годин, перед нами губиться перспектива взагалі догнати їх, словом, перед нами тільки кубанські степи та здалеку великий рух — то біжать до літака люди з кубанських хуторів. Але літуни самі полетять — їм наказ перелетіти гори і спуститись на аеродромі в Сочі, і вони мусять це виконати. Летіти вони вирішили вже тоді, коли машина вдруге не підняла нас з степової рівнини. З сумом провожали наші очі непевний рух безперечно хворої птиці.

Широка степова рівнина. Ми сидимо на своїх ручних валізках і думаємо, що робити. Кілька годин тому бурхливі міські вулиці з трамваями, газетними кіосками, їдальнями. Зараз тільки з тисячу жайворонків над нами та голубе безмар'я та сонце. Сонце пече здорово — учора в Харкові воно було зовсім не таким гарячим. Тому ми зараз же спорожнюємо єдину пляшку з водою, доїдаємо пару останніх яблук і продовжуємо думати вголос.

Не один із нас п'яти признався, що хотів би летіти і далі опісля змушеної посадки. Та кинути останніх напризволяще в степу — значило б порушити товариську дисципліну, цінну в таких випадках.

Очі блукають на степовому виднокрузі. З височини пролітаючи ми бачили колію залізниці — значить, тут десь близько мусить бути станція. Так і є — здалеку на хвильному од сонця обрії маячить щось ніби схоже на станційний водогін. Його оточують тополі — ця постійна бутафорія степових станційок.

Здіймаємось і прямуємо туди, найдревнішим засобом руху — „на батьківських“. Але нам скоро приходять на допомогу. Шляхом проїздить якийсь „дяденька“. Він звертається до нас українською мовою й пропонує підвезти, чомусь угадуючи наше бажання дістатись до станції.

До возу прив'язана корова — вона як символ „хуткости“ спокійно іде за Кузьмичем, що склав наші валізки і сам умостився на кубанському возі.

Таким чином з авіоквитком у кишені ми зазнали ще одного способу „пересуву“. З станції, що мала відповідну назву „Степова“, нам треба дати негайно ж телеграму за підписом пілота. Зміст її такий: „Змушена посадка станція Степова. Пасажири повертаються Ростов. Вилітаємо Сочі“.

Зараз же перед нами повстає завдання, як виїхати з Степової. На допомогу має прийти Ростов, але як? Транзитні, товарові не зупиняються на цій маленькій станції. Пасажирський має пройти лише завтра. Чекати добу й потім повернутися до Ростова — значить на кілька день запізнитись, відстати від експедиції.

Чи прийде за нами другий літак взагалі? Як долетіли й чи долетіли наші стомлені пілоти до Сочі? Так проходить час в жданках і непевності. На нас приходять дивитись степовики і нам співчуває начальник станції. Але що з того — відповіді нізвідки ніякої.

Наші повторні телеграми в Сочі й Ростов наслідків ще ніяких не дають. Щоб згаяти якось години, заходимо до станційного буфету. Його

призначення, як видно, обслуговувати не так пасажирів, як тутешні околишні хутори чи станції› бо ми спостерігаємо, як час од часу заходять дядьки й довго п'ють пиво, б'ючи кулаками по столу так, як би і в любій „Баварії“. До них підходить тутешній, як видно, старший міліціонер заспокоювати, але, отримавши доброго кухля пива, сам підсідає і встряє в розмову.

Нам, як гостям, подають чистий посуд і приділяють таки багато уваги. Дівчата-служниці, що, очевидно, складають і „місцеву інтеліґенцію“, запрохують нас нікуди проти ночі не вириватись, а залишитись на „танцювальний вечір“. Хтось із п'яти дав їм на це згоду і пообіцяв із білявою Катею протанцювати якийсь складний танок, в якому ні я, ні будь-хто з останніх ні чорта не розумів.

Але побувати на знаменитому танцювальному вечорі нам так і не довелося, бо о 12 год. ночі Ростов дав наказа начальникові станції Степова зупинити товаровий поїзд і довезти нас до станції Батальська, звідки якимось уже іншим засобом нас мали доставити до Ростова.

Та нас чекала нова несподіванка, яка принесла хвилювання всім нам п'яти за долю пілотів і долю літака. Вже коли ми владналися, як бувало колись у 20 році на тормозах, нам подали телеграму з Сочі такого змісту:

„Степова, ЖД. На самольот літунові (прізвище). Справности мотору наказую негайно вилетіти назад Ростов. Заберіть своїх пасажирів для доставки

Тифліс. Виконання та час вильоту негайно телеграфуйте Сочі. Підписи“.

Для нас стало ясно, що і літак до Сочі не долетів навіть без нас, і що з ним сталось і в яких умовах — не відомо. Останнє наше прохання доброзичливому начальникові станції було дати телеграму у відповідні місця, щоб потурбувались за долю літунів, загублених невідомо де — чи то в кубанських степах, чи в гірських ущелинах Кавказу.

Товаровий поїзд ледве посувається. Полум'я з паротягу, як крила якоїсь велетенської птиці, схлипують на степовій рівнині. Ми перетомились і нам хочеться спати. Але таких розкошів на тормозах не дозволено, Під'їздимо до станції Каяла.

Це мабуть велика станція і велике село, бо горять електричні вогні, а здалеку, очевидно, на сельбуді, горить першотравнева червона зірка. Але що то за сотні світляків розсипались вулицями, хилитаються і сунуть повз нашого поїзда, колією?.. А-а... страсний четвер... І тут, на далекій станції, крізь машкару жартів до мене мимоволі прийшов сум...

Як уперто ми вели боротьбу, не один із нас тут присутніх нараховує десятилітній стаж комсомольської роботи, які зрушення проробив комсомол серед молоді, але разом із тим ще скільки її непочатої. Літаки, техніка, електрика — і „страсні вогні“, що несуть їх дівчата і хлопці комсомольського віку...

І може тому, як рушив поїзд з цієї станції Каяла, ми, мов по змові заспівали, як колись пригадую, у 21 - му році, „Молоду Гвардію“.

Туди, де сонце сходить,
Рушаймо на борню!..

Станція Батальськ. Нас живо влаштували на дрезину, і, громохко, залізно відзвонюючи, вона помчала на Ростов.

Дрезина пробігає колією лише в особливих випадках, і тому серед ночі на станціях до нас вибігають і живо дають перепустки далі. З якою радістю ми зустрілися з товаришем з Крайкому, що чекав нас давно на ростовському вокзалі!

І так, пішки, на підводі, на тормозах, автодрезиною і зрештою, авто, ми дісталися готелю, де годині так о 3 - ій поснули, як убиті, не кидаючи, звичайно, думки, наздогнати своїх.

Друже читачу, ми ще чекали на літака одну добу, тобто і 3 - го травня, і лише 4 - го могутній „Дарньє - Меркур“ здійняв нас знову над Ростовом. Переглядаючи ростовську газету „Молот“ вже на значній височині, я прочитав про наш переліт, де, між іншим, було: „наступного дня гості вилетіли до Тифлісу. Один із аеропланів зазнав аварії і знизився коло станції Степова. Пасажири не постраждали“. Все це вже було минулим і ми поспішали на Тифліс.

Тебе цікавить доля літака, що лишив нас у степу і що сам не долетів до Сочі того дня. Так, він не долетів і змушений був знову впасти в

степу, вже коло самого кавказького перегір'я. Там він і ночував, не маючи змоги дати вістей про себе до ранку.

— А коли б такий випадок трапився з вами в горах?— запитав наївно хтось із наших. Пілот посміхнувся і відповідав:

— Трапився б скандал! „Скандал" безперечно обійшовся б не дешево, бо ризикували б головами людей і машиною. Павло Усенко".

11

4 травня увечері відбулася зустріч нашої делегації з головою Раднаркому Грузії — товаришем Філіпом Махарадзе.

У просторому кабінеті без оздоб і прикрас, за низьким широким робочим столом нас зустрів привітною усмішкою сивобородий товариш Махарадзе, або, як запросто його тут звуть, товариш Філіп.

Привіталися й тихо розсілися за довгим столом. Ми знали, що своїми відвідинами забираємо в стомленого сивого наркома години його короткого відпочинку, а може відриваємо від негайної роботи. А тому просимо його якнайскорше відповісти нам на наші питання.

Відповідаючи на перше питання про зріст промисловости Грузії, тов. Махарадзе посміхнувся в свою довгу бороду й відповів тихим, стомленим голосом:

— Покоротше, кажете? Важко, дорогі товариші, відповісти коротко. І взагалі важко відпо-

вісти конкретно. Я можу відповісти вам лише загально, але, якщо ви забажаєте детальніше й повніше почути відповідь на своє запитання, подам я вам потрібні матеріяли.

Ви мабуть уперше? Я напевне не помилюся, коли скажу, що ваше уявлення про Грузію й Закавказзя досить неповні?

Ми мусіли, звичайно, погодитись, що це, на жаль, не так.

— Ваш почин, ваш приїзд треба вітати,— продовжував т. Махарадзе.— Потрібні якнайчастіші отакі приїзди, бо, що сам бачиш на власні очі, те назавжди залишається в пам'яті.

— Ви питаєте про нашу промисловість. Мушу сказати, що такої промисловости, як у вас на Україні, у нас немає, а тому ясно, що шукати аналогій і порівнянь з Україною не можна.

Простими, тихими словами сивобородий більшовик-ленінець малював нам, юним, які з книжок хіба знали про колишні діла „єдиної великої Росії"— картину дореволюційної Грузії, її поневолене життя під чоботом великодержавства.

— Меншовики — ці благодійники народу — захопивши владу,— казав тов. Махарадзе,—дохазяйнувалися, що остаточно зруйнували рештки нашої промисловости. Прийшовши до влади, ми буквально не знали, що робити, не знали, до чого братися. Це були тяжкі й відповідальні роки, і вони все таки лишилися позаду. Не маючи ні кадрів відповідних, ні відданих справі спеціялістів, ми робили багато помилок і на цих помилках ми вчилися.

— І ось останні роки ми маємо колосальне зрушення — запрацювала одна з найбільших станцій ЗАГЕС, розпочата ще 1922 року, і не якнебудь, а суботником. Вийшло тоді понад 4.000 пролетарів і поклали початок цій величезній споруді. Трохи смішно згадувати тепер. Ми, бач, тоді гадали, що будівництво станції нам обійдеться в... півтора мільйони карбованців. Зараз за пляном п'ятирічки будуємо низку нових станцій і заводів.

Друге наше запитання було про стан сільського господарства.

— Сільське господарство, — відповів тов. Махарадзе, — загалом у нас відстає. — Ми не маємо великих просторів, умови нашого господарювання надзвичайно тяжкі: оброблення землі ведеться прямо таки в первісні способи. Але в нас є прекрасні умови для розвитку вищих культур. У нас прекрасно зростає чай, помаранчі, лимони, лікарські трави.

Ми віддаємо цьому велику увагу й вже маємо чудові наслідки.

Щождо культурного будівництва, то й воно відмінне від вашого. Закавказзя уявляє з себе суміш національностей й деякі національності стоять на дуже низькому культурному рівні й тому зайве говорити про умови роботи в цій галузі. І лише вірне здійснення ленінської національної політики об'єднує нас у братерський союз.

— Грузинська культура, зокрема література, завдяки своєрідним історичним особливостям була замкнена в собі. Революція прорвала цю замкне-

ність і наші культурні процеси вже зараз є процесами загальноінтернаціональними.

Зростає молода радянська література. Зростають культурні кадри, маємо університет, політехнікум художній, кооперативний, індустріяльний, збільшуються тиражі газет і журналів.

Наша бесіда затягнулася несподівано до ночі.

Прощаючись із тов. Махарадзе, ми прохали пробачення за турботи й щиро призналися, що цей вечір ми згадуватимемо завжди з глибоким почуттям подяки й поваги.

Старий більшовик посміхався своєю тихою посмішкою й, прощаючись, тис нам міцно руки.

12

Соняшним погожим ранком авто помчав нас до ЗАГЕ'у (Земо-Авчальської гідро-електричної станції).

Не бачивши ЗАГЕС'у, уявляєш велетенські споруди, ґрандіозні будівлі і взагалі мурованого велетня. Тому незвичайно розчаровуєшься й сам собі не віриш, коли бачиш серед зелених гір, біля Кури, світлосірі охайні й скромні будівлі, що аж ніяк не нагадують велетня.

Величність ЗАГЕС'у вся в суворих цифрах: на станцію витрачено 16 мільйонів карбованців. Скопано понад 50.000.000 пудів землі. Загата станції важить 6.500.000 пудів. Заслони загат важать по 3.000 пудів кожна. Зірвано скелястого камня понад 20.000.000 пудів. Сила станції — 36.000 кінських сил.

Ось у чому велич ЗАГЕС'у.

Делеґація розкололася на дві групи. Одна пішла за техніком-інженером, друга за звичайним собі червоноармійцем, смуглявим нашим земляком з Полтавщини.

Ми не помилились. Радий земляк, що знав ЗАГЕС як свої п'ять пальців, гордий з того, що ми віддали йому перевагу перед інженером, захоплено задовольняв детально й сумлінно наші часом до сорому неграмотні запитання.

І треба було простих землякових слів і пояснень, щоб ми (які аж нічогісінько не розуміли в техніці й механіці) зрозуміли основні принципи, за якими збудовано станцію.

Підійшли до головної загати. По один бік лежало широке блискуче плесо озера ЗАГЕС, по другий кипів п'ятнадцятиметровий водоспад. Ми зачаровані перехилили голови через поручні мосту. Унизу вода з шумом і клекотом пінилась і лютувала. Важко було чути слова.

Наш земляк нахилився до нас і загукав:

— Отут можна було б будувати станцію, але ця станція давала б лише всього 25.000 кінських сил. І тому станцію збудували на три кілометри нижче. Чому? А тому, що на віддаленні 3 х кілометрів звідси Кура спускається вниз на 8 метрів. І тому в напірному басейні ми маємо водоспад майже в півтора раза більше, ніж тут. Отак майже даремно ми одержали ще близько 11.000 сил.

Починаємо оглядати детально головну загату. Нам сумлінно допомагає земляк. Закладено загату у вузенькому протоці Кури поміж двома скелями —

це дуже здешевило її. Заввишки вона має щось близько 30 метрів. Більша частина її схована під водою. У загаті три центральних проходи, які затуляють заслони. З озера вода попадає в канал через головний шлюз, що реґулює її кількість. Звідти вода попадає в напірний басейн, з нього через напірні труби до турбін.

Ідемо вздовж каналу, що тікає вперед рівними бетонними берегами.

— Рівень води тут — гукає земляк — доходить до 9 метрів. Пропускає канал на секунду близько 164 куб. метрів води. В напірному басейні вода мчить зі швидкістю два метри на секунду. І ота вода з напірних труб рухає турбіни, а генератори перетворюють механічну сили на електричну енерґію, яку станція розсилає куди хоче.

— А тепер ідіть сюди,— гукає земляк.— І його обличчя хитро посміхається.

Заінтриговані, ми біжимо за ним і зупиняємось біля споруди, придатність якої не розуміємо.

Бачимо бетонні ступені, по них плавко ллється вода. Поміж ступенями — п'ять басейнів і в воді буквально повно риби.

І час од часу з ступені на ступінь прудко стрибає риба, блискаючи лускою проти сонця.

— Рибохід,— пояснює нам земляк після павзи,— задля того й збудовано, щоб риба на загату не йшла й не гинула. Зараз вона вгору йде ікру метати. Бачте, як стрибає. А он нижче, придивіться, прямо як у черзі стоїть. Дарма що риба, а розуміє.

Оглянувши головну загату, збираємось рушати до головних споруд станції й несподівано бачимо авто, а в ньому — кого б ви думали? Наших дорогих страдників: Павла Усенка, Федю Голуба, Евентова, Халяву, Кузьмича.

Важко змалювати радість нашої зустрічі. Одне слово, як завжди говориться в таких випадках — деякі навіть плакали.

Коли минув вибух радости, ми накинулися з докором на авіововка Кузьмича.

Підійшли до нього й голосом, повним докору, проказали:

— Ну, нехай літун підкачав, ну, хай борт - механік. А ти ж куди дивився?!

І бідолага Кузьмич, мабуть з радощів, не зрозумівши нашого жарту, відповів:

— Та я що, я ж у кабінці сидів.

На хвилинку нашу увагу знову відволікає несподіванка. Дивимось і бачимо — під'їздить авто, а з нього крезами вилазять: Бєльський, Майоров і Левицький — наш загальний улюблинець.

Ми не віримо очам — звідки це вони?

— Бачте, ми заспали й тому трохи спізнились,— спокійно поінформували нас три товаришочки.

І тоді всі у повному складі вперше за всю подоріж рушаємо до генераторної станції.

По обіді, коли наші авто м'яко зупинили свій рвучкий біг біля готелю і ми всі, закурені й засмажені палючим сонцем, стали на землю, хтось здивовано вигукнув:

— Товариші! А де ж „Старий Рубака“, Бельський і Майоров?

Ми почали озиратися і дійсно: ні Левицького, ні Бєльського, ані Майорова близ нас не було.

Німа сцена.

Нічого сумніватись. Факт, що товаришочки якимось чином умудрилися лишитися біля ЗАГЕС'у— кілометрів за 15 від Тифлісу...

13

З пізній обід повернулися до Тифлісу й Бєльський (художник і кореcподент „Комуніста“), Майоров і Левицький. Повернулися чорні, закурені, принесли з собою низку страшних оповідань. Розповідали навіть, що мужній і сміливий Левицький, як леґендарний Зигфрид, забив у горах страшного дракона. І, коли ми скептично поставилися до цієї події, товариші змушені були признатись, що убили вони таки не дракона, а ящірку, але яка все ж таки дуже нагадувала собою страхіття.

Загалом Старий Рубака почував себе героєм, розповідаючи про те, як вони відстали та про свої пригоди.

Але, дорогі читачі, ніж писати далі, я мушу сказати вам, хто ж, нарешті, цей славнозвісний Старий Рубака. У вас мабуть це слово викликає образ вусатого чолов'яги, чином не нижче штабскапітана, який шукає найменшої зачіпки, щоб викликати вас на дуель і зарубати. Мушу вас розчарувати: Старий Рубака — це ніхто інший, як наш дорогий, улюблений мизунчик 17 - літній Левицький

слюсар 5-го розряду з ХПЗ, в якого замість вусищ під носом золотиться ніжний пушок і, здається, коли не помиляюсь, інколи стирчить три міліметрових волосинки.

Оці волосинки й пушок призвели до того, що він придбав собі призвісько: Старий Рубака. Трапилося це так.

Одного разу Бєльський провів рукою по щотинистій своїй щоці й проказав:

— Треба вже голитись.

Левицький, почувши це, погладив свій пушок на щоці і в тон йому промовив:

— Та й мені не завадило б.

— Тобі?— здивувався Бєльський.

— Мені! — твердо відповів Левицький.

— Та ти ж, мабуть, зроду не голився?

Левицький обвів його з ніг до голови призирливим поглядом і з погордою кинув:

— Дай боже, щоб ти на свойому віку стільки раз голився, скільки я вже на свойому.

Одне слово Бєльський був переможений і лише міг промовити:

— Старий Рубака та й годі! З того часу й пішло — Старий Рубака.

Рубака таки настояв на свойому й пішов до перукарні. І, коли було урочисто поголено пушок на щоках і безжально зрізано три міліметрових волосинки на горішній губі, усі товариші серйозно запевняли Старого Рубаку, що він помолодшав років на десять...

У кожному більш - менш пристойному путівникові говориться, що Тифліс один з найстаріших міст світу (засновано його на початку IV сторіччя). За час існування Тифліс руйнували: хозари, гуни, перси, візантійці, араби, монголи, загалом Тифліс зазнав руїни щось 29 разів.

Останній розгром Тифлісові вчинили перси 1795 року, а 1801 року Тифліс і вся Грузія була завойована великодержавною Росією.

Зараз у Тифлісі пам'яток першого століття його існування лишилось мало. Є реставровані церкви та руїни палаців і фортець. Але й зараз Тифліс ще місце контрастів, місто, в якому змагаються дві епохи.

Поруч широких вулиць, змережаних залізними трамвайними коліями, туляться вузенькі темні за-улки. Поруч легкого „Форда" тупцяє низенький ішачок, навантажений мацоні. Ішачок спокійно й байдуже переходить вулицю, на якій дзенькає трамвай, а його господар тихо підпихає його ззаду.

Але і в цих контрастах бачиш непереможність нової епохи.

Старий Тифліс з його романтичними духанами, зі східньою музикою, з розмашистими танцями — вмирає.

Решту сьогоднішнього дня ми цілком присвятили оглядинам міста. Але хіба можна побачити Тифліс і хоч поверхово проглянути його за якихось два - три неповних дні. Ми встигли лише пройти тунелями під Солокським хребтом до славнозвісного

Ботанічного саду, побути на Вірменському базарі, а потім піднятись фунікульором на гору Давида.

Отут уже нас помучив Крем - Сода, отут уже попогрів. Насамперед апарат не легенька штука. А подруге, коли Крем - Соді забажається зняти прекрасний пейзаж Ботанічного саду, то, на його думку, в цьому пейзажі мусять фігурувати й прикрашати „крупним пляном“ — вся делеґація.

А на Вірменському базарі трапився випадок, який ми й досі весело згадуємо. Крем - Сода побачивши навантаженого ішачка, дико скрикнув:

— Стійте!

Ми зупинились.

— Що таке?

— Хочу сняти его.

— Ну й знімай.

— Да ні! І вас хочу! — гукнув роздратований Крем - Сода.

І лише через хвилину ми довідались, що він хоче зняти ішачка... на фоні делеґації. Звичайно, ми рішуче запротестували проти такого „кадра“.

Уже над вечір піднялися фунікульором на гору Давида... Унизу чіткими ламаними лініями лежав Тифліс, поділений надвоє бистрою Курою. Вдалені з усіх боків бованіли у леґких вечірніх присмерках горбаті суворі гори, вечір йшов звідти й лягав на місто м'яко й ніжно.

Глибоко внизу спалахували й зацвітали електричні вогники. Ми стояли мовчки — прощалися з Тифлісом.

Сьогодні о 12 годині ночи рушаймо до чорного Баку.

14

З чорної прирви неба накрапує м'який, приємний дощик. Вокзальна площа запружена тифліською комсомолією. Безперервно гремить музика.

Нічого дивного, звичайно, в цьому не було б, коли б це ділялося ранком, по обіді, хай би увечері, але це діється рівно о 12 годині ночі.

І тому пробач нам, харківська комсомолія, за те, що, коли ми побачили лави тифліської комсомолії, яка прийшла на вокзал о 12 годині ночі з веселими піснями, оркестрами, з широко розгорнутими стягами провожати нас, ми чомусь з біллю й соромом подумали (і, між іншим, усі як один):

„А в нас би не прийшли, сказали б: пізно, дощ...“

Пробач, харківська комсомолія, може ми помилилися — хто його знає. Ти, якщо схочеш, можеш довести, що ми не праві, бо комсомолія Закавказзя, прощаючись з нами, дала слово обов'язково послати свою делеґацію до нас на Україну. Прощальний мітинг, надзвичайно коротенький, вибухнув молодою силою, юним, непідробленим ентузіязмом.

Стало ж трафаретом писати й говорити, що в промовця надхненно горіли очі, а слова запалювали.

Пробачте мені трафарет, але це було так — горіли надхненно очі, а слова запалювали. Я багато раз чув промови Павла Усенка, ділові й щирі. Але

його промова на Тифлиському вокзалі звучала для мене як нова поезія з його прекрасного циклу „Романтика буднів“.

На пероні після другого дзвоника діялося щось нечуване — прощальні вигуки, звуки оркестрів, гомін вокзалу — зливалося в одне потужне шумовіння.

— Сідайте!

— Сідайте, відстанете!

Залізнича охорона силоміць „просила“ до вагону делегатів.

Захоплені, зборені почуттям братности, подяки й прощання, хлопці почали, так би мовити, сантиментальничати—обніматися, а деякі умудрилися—обніматись з комсомольцями, а прощатись поцілунком з комсомолками.

— Сідай!

Сигнал — і поїзд рушив.

— Слава, слава, слава!!!

І далеко позаду лишалися: запружений вокзал, прапори, вигуки й щодалі — тихше й рідше врізалися в шум колес звуки бадьорих маршів.

Ми в вагоні.

Крилатий наш рейд фактично закінчився. Оглядаємо „з призирством“ „кабіни“ й розчаровано говоримо істину:

— Це б літаком до Баку 4 години летіти, а поїздом доведеться 18.

За нами їде Заступник Агітпропа ЦК Азербайджанського комсомолу Киязим Ісмайлов. Ми ото-

чуємо його, і він охоче розповідає про свою країну, особливо про побут тюрків.

У вікна простягалися рожеві пасма ранкового сонця.

Усі прокинулися рано й оточили густо вікна.

Поїзд мчав рівною зеленою долиною, далеко вбік одійшли гори й ледве-ледве бовваніли в ранішньому тумані.

Пропливали маленькі станції, проходили в далечині невеличкі каравани, навантажених верблюдів.

У щодалі, то помітніше було, що ми наближаємось до Чорного Міста.

Назустріч щораз частіше пролітають чорні цистерни з мазутою і нафтою, а вздовж залізничної колії безкінцево червоною смугою тягнеться нафтопровід Баку-Батум.

15

Азербайджанська Радянська Соціялістична Республіка становить частину Закавказької федерації (Азербайджан, Вірменія, Грузія), а також входить нарівні з РСФРР до Союзу Соціялістичних Радянських Республік; самостійно існувати Азербайджан почав з 28 квітня 1920 року.

Значну частину Азербайджану становлять розлогі степи (Муганський, Мільський, Ельдарський). Зі всього простору щось близько 1.500.000 десятин прекрасна удобна земля — дуже плодюча.

Гори Азербайджану лежать переважно на його околицях (Нагірний Карабаг, Курдістан).

Баку — столиця Азербайджану, а також є й центр світової нафтопромисловости.

Радянська влада Азербайджанові дісталася кривавою ціною — тут загинули 26 найкращих борців-комунарів. Радянська влада зламала віковічні жахливі традиції і визволила трудівників від рабства економічного й релігійного.

Усе це нам розповідали товариші з Азербайджанського ЦК комсомолу на товариській вечері, коли ми прибули до Баку.

— Ми зараз маємо університет, політехнічний інститут,— казав нам секретар ЦК, тов. Муратов,— про що ми раніше не могли й мріяти, маємо консерваторію, мережу професійних, технічних і педагогічних шкіл, наша зміна зараз вчиться своєю рідною мовою. По школах першого ступеня вчиться понад 10.000 дівчат - турчанок, що їх раніше вважали за найвідсталіших серед жінок Сходу.

Наша робота дуже відмінна від вашої: важкі, старі традиції ще й досі тяжать над нашими селянами, бо ці традиції вони вважають за священні. І досі головне завдання в нашій роботі — це розкріпачення жінки. Гасло наше — „комсомолець мусить зняти зі своєї жінки чадру" і досі є для на найактуальним. Нам ще багато треба прикласти сил і запалу, бо те, що зараз зроблено, це тільки крихти нашої роботи, хоч ці крихти по суті є величезні й почесні досягнення.

16

З вікна вагону електричної залізниці Баку - Сурухани вже встає на обрій дивний чорний ліс —

то нафтові вишки. Повітря наповнене міцними пахощами мазуту й нафти.

За якихось півгодини ми вже в Чорному Місті.

Із райкому нас веде товариш на промисли й „здає“ до рук техніка. Пірамідальні вишки стоять суворі й мовчазні, м'який ґрунт м'яко вгинається під ногами. Ми всі, знайомі лише з читанок про добування нафти, малювали собі (в цьому винні старезні малюнки) вишки, з яких б'є водограєм дорога нафта,— були розчаровані, вірніше, здивовані мовчазною, навіть мертвою картиною промислів.

У лісі величезних вишок лише зрідка попадалися назустріч люди, і було враження, ніби триває якась незвичайна довга перерва на обід.

І коли підходили ближче до вишок і зазирали всередину, бачили, як там безперервно й ритмічно кланялися смоки.

— Отак ми зараз висмоктуємо дорогоцінну рідину. Зараз ми — посміхнувся технік — не дозволяємо бушувати нафті водограєм, а також не чекаємо, доки вона покажеться з землі. До 1924 року ми добували нафту старими засобами, бо одержали в спадщину старі машини. Добували майже руками, вибираючи з щілини нафту желонкою — все одно, як ведром з криниці. Тоді таку желонку обслуговували понад десяток людей, а тепер ви, мабуть, помітили, що біля смоків іноді не видно людей, бо зараз 15, а то й більше смоків обслуговує всього лише один робітник.

Технік простими словами, без порівнань і прикрас (бо хіба може технік, що ходить увесь час біля

машини, прикрашувати словами факти чіткі, вивчені й перевірені?), сухо розповідає про раціоналізацію.

За старих способів добування нафта, виплескана в канаву, витрачала, випаряючись, свої найдорожчі частини: бензину, газ.

Тепер нафта „не бачить світу“ — із закритого наглухо смоку вона потрапляє до складної системи труб й резервуарів, а звідти до нафтоперегонових заводів.

Дорогу рідину тепер шанують і бережуть. Газ, що раніше зникав у повітрі, тепер освітлює й опалює робітничі селища.

З 1924 — 25 років у чотирнадцять разів збільшилася здобич нафти й бензини, а собівартість знизилась на 50 відсотків.

Нафтова промисловість майже єдина, що її цілком раціоналізовано й налагоджено за американськими зразками.

Поверталися ми з промислів не здивовані, а схвильовані й захоплено розмовляли про одне лише слово — „раціоналізація“. Ми повно розуміли величезний зміст цього слова, що набрало в нашій свідомості до себе шаноби й поваги.

Персидське слово „бадкубе“ означає вдар вітру, з нього і склалася назва „Баку“ — Місто Вітрів.

І справді в Баку ввесь час дме дужий, рвучкий вітер — Норд - Ост.

Інколи він переходить в ураган. Через вітри в Баку майже немає дерев і околиці міста нагадують буру пустелю.

У 60 роках Баку було невеличке місто, так тисяч у 10 — 20 населення, але з розвитком нафтової промисловости стало рости буквально американським темпом.

Другого дня ввечері ми рушили до славнозвісного клюбу ім. Алі Байрамова.

Підійшли до великого жовтуватого будинку на розі двох великих вулиць і широкими мармуровими сходами пішли на гору й за хвилину опинилися в просторому коридорі, повнісінькому жінками, дітьми, дівчатами. Сотні чорних оповитих дугастими бровами очей зацікавлено розглядали незвичайних гостей.

Клюб Алі Байрамова мабуть чи не перший у світі клюб розкріпаченої жінки Сходу, що може день тому скинула чадру.

Киязим Ісмайлов знайомить нас з Окіме Султановою — першою в Азербайджані дівчиною-активісткою, що працює на комсомольській роботі (заступник голови ЦБ Комдитруху Азербайджану).

— Дивись, що робимо, — сміється Киязим, — три роки тому в чадрі ходила, а зараз активістка хоч куди.

Окіме веде нас оглядати клюб і знайомить з його роботою.

— Розкріпачити жинку прекрасними словами про розкріпачення не можна, наша мета насамперед розкріпачити її економічно. При клюбі у нас організовано низку майстерень, щоб кожна жінка, член клюбу, мала можливість вивчити будь-яку спеціяльність. Найбільша майстерня — це швацька. Там працює понад 300 жінок. Є ще й

друкарські й медичні курси. А ото лікнеп працює.

Ми зупиняємося проти широких шкляних дверей і, щоб не заважати, непомітно спостерігаємо, як за шклом дверей, низько схиливши голови над папером, виводять літери чорняві тюркські дівчата.

У великій театральній залі невеличка дівчинка, суворо насупивши брови, грала нам, гостям, прекрасні східні мельодії.

Клюб об'єднує понад три тисячі жінок - тюрчачанок. Оглянувши його, ми зрозуміли вагу тих невеличких „крихт" роботи партії й комсомолу, про які казав нам тов. Муратов.

З клюбу Киязим, наш незмінний сопутник і „путівник", як ми в жарт звивали його, повів нас до старого міста.

17

Важкі сірі стіни фортеці оточують старе місто. Років сто тому тут кипіло життя, а за товстими стінами, де зараз лежить гомінкий новий Баку, слалися мовчазні простори та цвинтарі.

Вечеріє. Стіни й башти старого міста підводяться в сутінках важкими незграбними примарами. Проходимо ворота й відразу губимось у вузенькій кривулястій темній вуличці. Тут віє середнєвіччям, казками й леґендами. Вихилясті вузькі вулички сплітаються ще з вузькими завулками й утворюють складні заборсані лабірінти. І, коли б із нами не було нашого „путівника" Киязима, що знає старе місто як свою кишеню, навряд чи ми б знайшли дорогу назад.

Киязим веде нас уперед твердо й впевнено. Так ішли хвилин десять, аж поки він не спинився на невеличкій площі біля масивної циліндричної форми — вежі.

— Це Киз - Кала — Дівоча Вежа, — пояснює нам Киязим, — у нас про неї складено цілу леґенду: ніби жив колись хан тут й була в нього донька, красуня на весь світ, і закохався хан у доньку свою й каже одного разу: „прохай у мене що хоч, тільки будь мені за дружину". Донька й відповідає: „збудуй мені високу й міцну вежу над морем, тоді буду тобі за дружину". Зібрав хан найкращих мулярів і почали вони будувати оцю вежу.

І коли збудували — ханова донька зійшла на самий вершок, ніби подивитися згори на місто, підвела руки й кинулася в море.

Леґенда ця, як ми потім довідалися, фантастична — такі леґенди існують і по інших, місцях, Азії.

Насправді Дівоча Вежа колись мала військове призначення й була неприступною фортецією, захищаючи Баку з моря. Тепер усередині вежі порожньо й сходи й двері зруйновано.

Від Киз - Кала Киязим повів, нас, знов, темними кривулястими завулками й вуличками до моря, і хвилин за десять ми спинилися на заллятому електричним світлом бульварі.

Ісаєв, що ввесь час суворо режимив кожну копійку, на останку так розщедрився, що (ви тільки уявіть!) пішов замовляти нам моторовий човен, а ми оточили силомір і почали пробувати міць своїх біцетів.

Несподівано ця невинна розвага перетворилася на змагання.

Змагалося фактично двоє — низенький міцній забійник, донбасовець Аверін, та смуглявий стрункий тюрок.

Спочатку Аверін витиснув 12 пудів. Підійшов тюрок і витиснув $12^{1}/_{2}$. Ми захвилювалися. Аверін посміхнувся — підійшов до силоміру, поставив широко ноги, взявся за держаки і витиснув 13 пудів.

Знов підійшов тюрок, узяв держаки й стрілка зупинилася на 13 пудах. Ми розгубилися. Оточили Аверіна.

— Аверін, товаришок, не підкачай.

Знов Аверін соромливо посміхнувся, втретє взявся за держаки. Затремтіла стрілка й стала біля цифри 14. Ми заляскали в долоні — як же, перемога за нами. Але нам замало — ми хочемо більшого.

— Старого Рубаку сюди! — загули дружно й виштовхнули наперед дороги Рубаку й примусили його взятися за держаки. Рубака напружився й стрілка тремтяче застрибала біля . . . 5 пудів.

Рубака одійшов у бік і незадоволено пробурчав:

— Живіт болить. Якби не болів — о, тоді б побачили...

Невдовзі повернувся й Ісаєв, чемно запрошуючи:

— Прошу, човен замовлено.

Човен мчить нас по чорній спокійній воді Каспія. Збоку зірчастою дугою лежить у вогнях Баку. З нами бакінські комсомольці. Починаються

пісні, танці. Співаємо своїх степових, розлогих пісень. Тюрки нам — свої журні прекрасні переливчасті східні мельодії. Те, що вони співали, піснею ні в якім разі назвати не можна — то прекрасні ніжні мельодії. Можливо, це тільки так здалося, бо співали лише комсомолки-тюрчанки.

Ще цікаво було порівнювати наші танці й танці наших товаришів тюркських комсомольців. Вони танцювали плавко й ритмічно — у всіх рухах відчувалася своєрідна культура й пластичність. Нам трохи було соромно за свої танці.

Бо всім відомо, що наш танцюрист танцюючи обов'язково мусить ударити долонями по халявах і, дико вигукнувши, тією ж долонею ляснути себе по губах.

За годину повернулися до берега, щоб зараз же, повечерявши, в постіль, бо завтра в останній путь — додому.

18

Майже три доби у вагоні закуреному й незатишному, але це вже не так турбує, бо всю істоту наллято одним:

— Додому, додому, додому!

І балачки вже про одно — про роботу, що чекає дома, за якою скучили мозолясті руки.

Високий, кремезний Майоров, колись будьоновець, зараз забійник марганцевих рудень, розглядаючи свої руки, здивовано каже:

— Ти диви: роблю, не болять, а це заболіли, за роботою, браток, занудьгували.

Пропливають станції, полустанки й роз'їзди. Лишається позаду Дегестан і Кубань.

Ростов. Перша розлука: група делеґатів пересіли в інший потяг.

За Ростовом поодинці прощаються делеґати і виходять, бо вже Донбас.

На одній станції злазить і Майоров, щоб пересісти в інший потяг.

Він кріпко тисне мені руку й щиро замість слів прощання каже:

— Знаєш що, приїжджай до мене в Нікопіль.

12 травня у вечірніх сутінках заіскрився Харківський вокзал, і така ж радість, як тоді, коли рушали в крилатий рейд, охопила нас.

Рейд закінчено!

Здрастуй, мурований, задимлений і рідний Харків, привіт тобі від братніх Республік, привіт! Ще раз — здрастуй мурований, рідний, задимлений Харків! Здрастуй!

У.С.Р.Р.